

Faktoret

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning inom fastigheterna Faktoret 2 och 4, RAÄ 42:1, Norrtälje socken och kommun, Uppland

Marika Hanson
Rapport 2007:4

Faktoriet

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning inom fastigheterna Faktoriet 2 och 4, RAÄ 42:1, Norrtälje socken och kommun, Uppland

Marika Hanson
Rapport 2007:4

Rapporten finns i PDF-format på adressen
stockholms.lans.museum

Sickla Industriväg 5B, 131 34 Nacka
Tel 08-586 194 00 Fax 08-32 32 72
Webb: stockholms.lans.museum

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket.
Medgivande 97.0133
Nacka 2007

Innehåll

Sammanfattning	7
Bakgrund	8
Topografi och fornlämningsmiljö	8
Historik	8
Tidigare undersökningar	10
Målsättning och metod	10
Resultat	12
Diskussion och tolkning	12
Referenser	13
Administrativa uppgifter	13
Bilaga 1. Anläggningar	14
Bilaga 2. Fynd	14

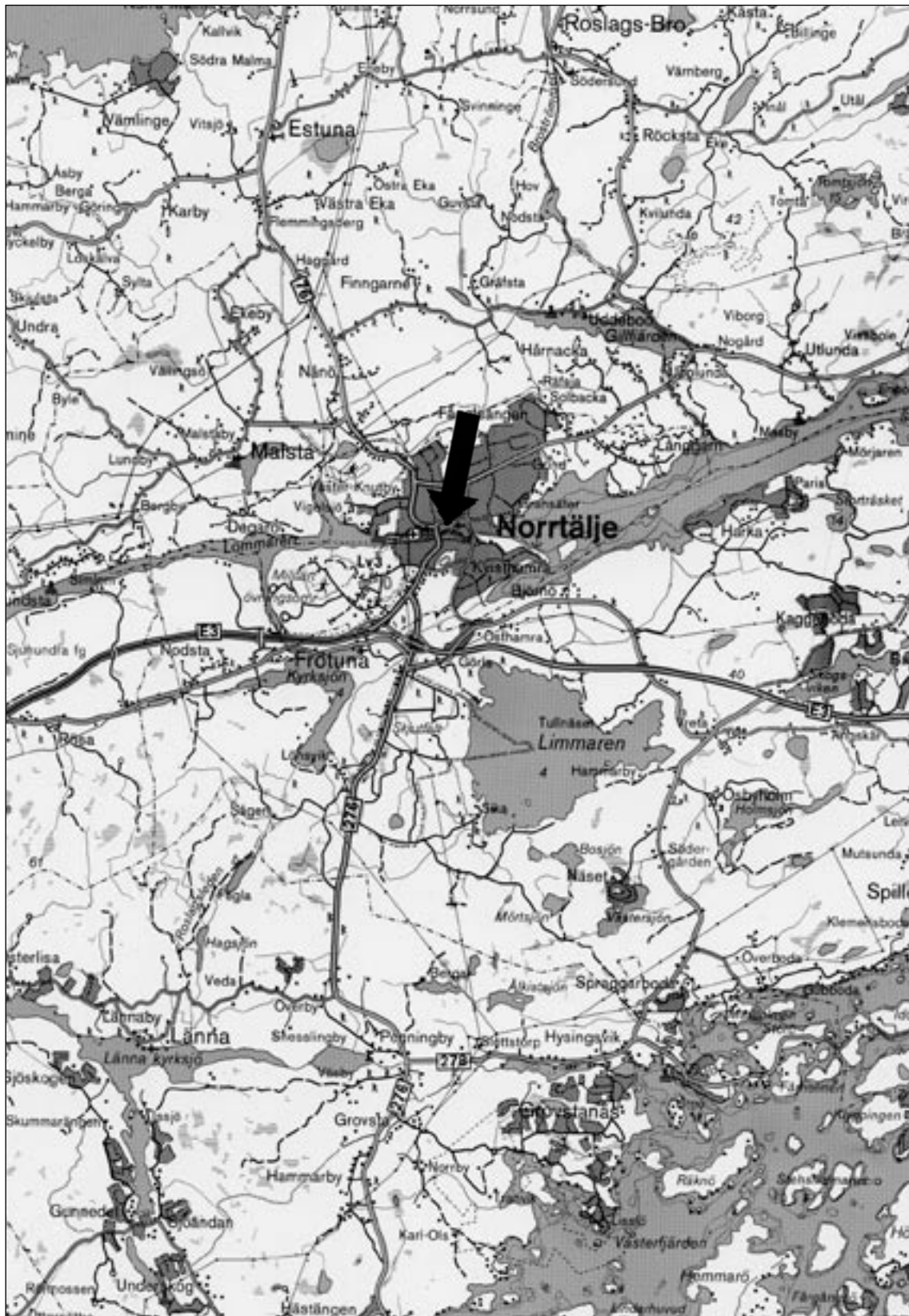

Fig 1. Utsnitt ur Blå kartan Skala 1:100 000

Sammanfattning

Stockholms läns museum utförde under vintern 2006 en förundersökning i form av schaktövervakning på området för Norrtäljes medeltida stadslager, RAÄ 42:1. Undersökningen skedde på fastigheterna Faktoriet 2 och 4, inom området för Norrtälje gevärsfaktori som anlades i början av 1600-talet. Då gränserna för utbredningen av de medeltida stadslagren i Norrtälje inte är kända fanns genom undersökningen och dess eventuella fynd möjligheter att belysa Norrtälje stads äldsta historia.

Genom schaktövervakningen kunde lagerföljderna på fastigheterna Faktoriet 2 och 4 dokumenteras i profil. Två anläggningar återfanns i schaktet. En nedgrävning synlig i schaktets profil samt en avfallsgrop från 16-1700-talet. Ett kulturlager, täckande hela schaktsträckan, som skulle kunna tolkas som spåren av brandskattningen 1719 kunde iakttagas, samt de eventuella resterna av ett kollager från tiden omkring år 1800 på fastigheten Faktoriet 4.

Fynden från undersökningsområdet utgjordes främst av normalt avfall från 16-1700-talet som obrända ben, skärvor av glas och yngre rödgods och kritpipefragment. Fynden av enstaka järnföremål samt en skälla kan sannolikt tillföras aktiviteter på gevärsfaktori som legat i området.

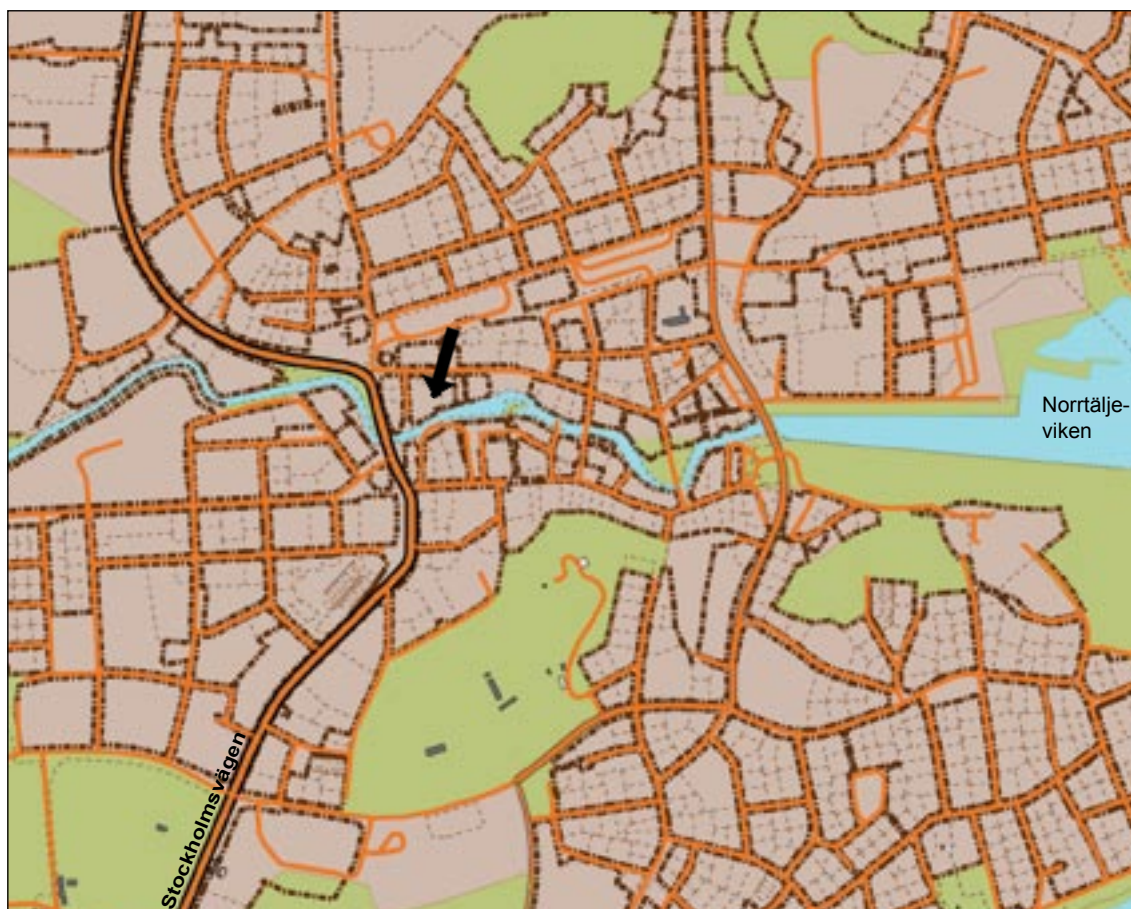

Fig 2. Utsnitt ur Ekonomiska kartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:10 000

Bakgrund

Stockholms läns museum utförde under november 2006 en förundersökning i form av schaktövervakning inom Norrtäljes stadslager, RAÄ 42:1 (Fig 2). Undersökningen skedde på fastigheterna Faktoriet 2 och 4, inom området där Norrtäljes gevärsfaktori en gång var beläget.

Topografi och fornlämningsmiljö

Norrtälje är beläget i en dalgång där Norrtäljeån mynnar ut i Norrtäljeviken. Ån är utflöde för sjön Lommaren och en del i det vattensystem som fungerat som kommunikationsled med det centrala Uppland. Det aktuella undersökningsområdet ligger på Roslagsmuseets tomt, centralt i Norrtälje, mellan hantverkargatan och Norrtälje å (Fig 3). Undersökningsområdet ligger i den nordvästra delen av fornlämningen RAÄ 42:1 som utgörs av det område där man förmodar att kulturlager från det medeltida Norrtälje kan påträffas.

Historik

I medeltida dokument finns namnen på flera bybildningar i Norrtäljetrakten. År 1280 finns en så betydande by, att den fått ge namn åt ett helt område – Telgboda skeppslag. Byn Telge nämns för första gången år 1296. Från år 1409 används namnet Norra Taeliae. Det är dock oklart om de olika namnen syftar på en eller flera skilda byar. (Hallesjö 1997:6, Lijnsing 1968:22)

Först under senmedeltiden omtalas Norrtälje som en etablerad marknadsplats. Centrum i Norrtälje antas ha legat i närheten av Posthusgatan och Tillfällegatan. I slutet av 1500-talet betecknas platsen som laga hamn och frihamn och var en marknadsplats där varor utbyttes mellan inlandsbönder och skärgårdsbefolkning. (Beronius 1987, Cederström 1982:19, Hallesjö 1997:6)

Under Gustav II Adolfs regeringsperiod grundas många städer samtidigt som näringslivet stimulerades. Norrtälje fick som en del i detta sina stadsprivilegier år 1622. Till den nya staden förlades ett gevärsfaktori som förblev den viktigaste industrin till 1800-talets mitt. Etableringen av faktoriet hade samband med svensk krigspolitik och 30-åriga kriget som hade pågått i flera år på kontinenten. Redan året efter etableringen av faktoriet kunde det första geväret levereras till konungen. (Cederström 1982:19, Hallesjö 1997:6)

I samband med faktoriets grundläggande strax norr om Norrtäljeån blev Hantverkargatan en av stadens nya huvudgator och stadens centrum låg kring lilla torget, strax norr om Posthusgatan och Tillfällegatan. Faktoriområdet som låg beläget norr om Norrtäljeån begränsades i norr av nuvarande Bangårdsgatan, i öster av Danskes och Hogenskilts gränd, i söder av ån samt i väster av Baldersgatan. Faktoriet bostäder,

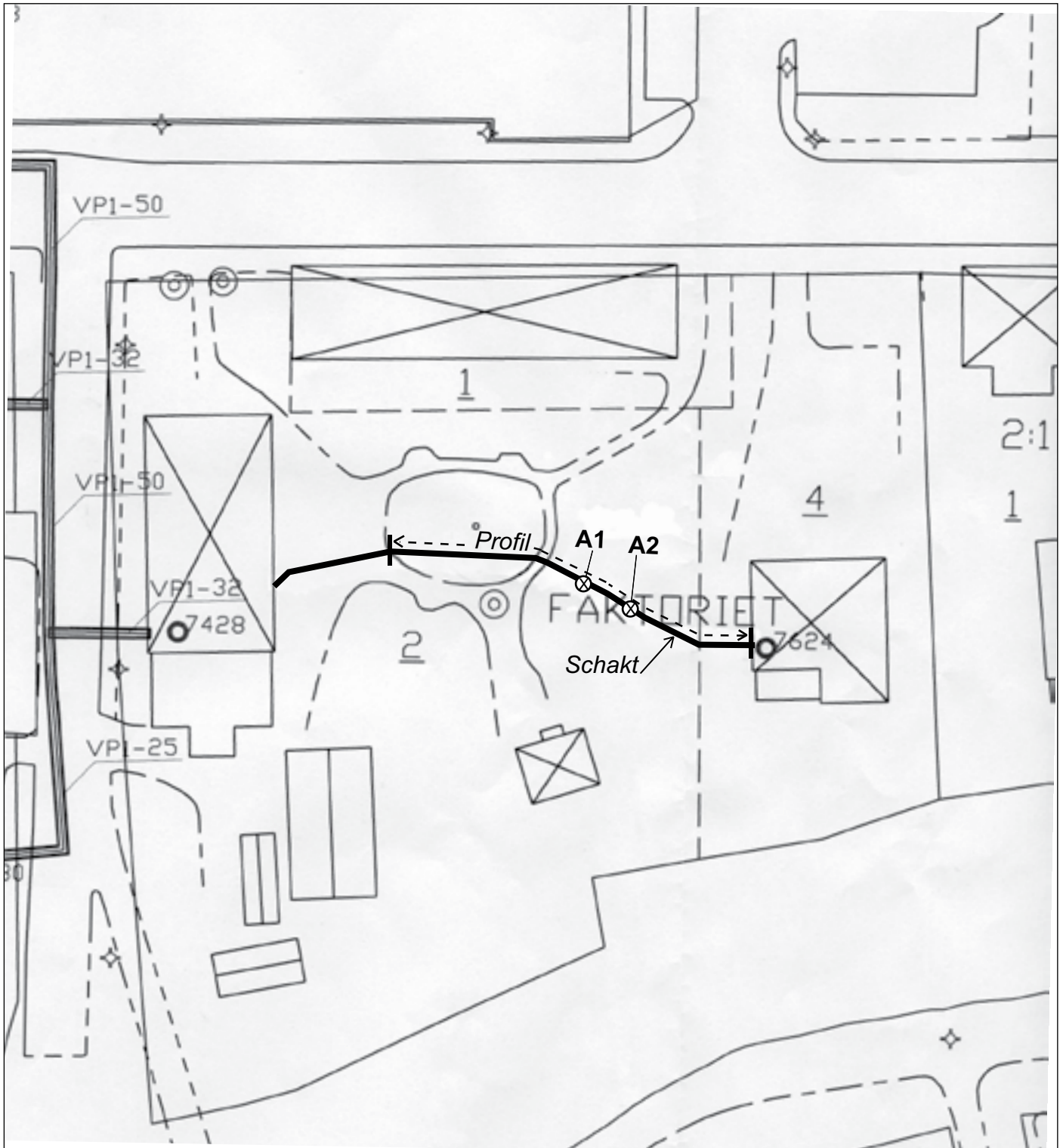

Fig 3. Schaktplan. Skala 1:500

smedjor och verkstäder låg utmed den nuvarande Hantverkaregatan och Baldersgatan. (Hallesjö 1997:6f)

I samband med de ryska härjningarna längs med Östersjökusten brändes i stort sett hela Norrtälje ned år 1719. Kvar efter branden stod endast ett par byggnader inklusive fabriets borrhägn som anlagts i Norrtäljeån i samband med fabriets tillkomst. Efter branden byggdes Norrtälje åter upp, då efter en ny stadsplan som dock i det stora hela följde den äldre stadsplanen från slutet av 1600-talet. (Cederström 1982:20, Hallesjö 1997:8)

Tidigare undersökningar

Endast ett fåtal mindre undersökningar inom Norrtälje stadsområde har utförts vilket innebär att den arkeologiska kunskapen kring stadens tillblivelse och skeden är knapphändig. Gränserna för det medeltida bebyggelseområdet har inte kunnat fastställas vilket gör att även de mindre arkeologiska undersökningar som sker inom området kan ge viktig information om Norrtäljes äldsta historia. I fabriksområdet har ett par tidigare undersökningar i form av schaktövervakningar utförts. 1984 skedde en undersökning strax väster om det nuvarande undersökningsområdet i samband med byggnationen av en gångbro över Norrtäljeån. Inget av antikvariskt intresse framkom vid denna undersökning. Även öster om det nuvarande undersökningsområdet, i anslutning till Zettersténska parken, Hantverkaregatan och Danskes gränd har schaktarbeten utförts under antikvarisk bevakning. I området hittades vad som tolkades som bebyggelse lämningar och kulturlager från fabriets tidigaste period under 1600-talet samt, i vissa områden, rester av ett brandlager som med största sannolikhet kan tillföras rysshärjningarna år 1719. Även 1994 skedde schaktarbeten i Zettersténska parken samt längs Hantverkaregatan. Undersökningen resulterade även då i bebyggelse lämningar och kulturlager från fabriets äldsta tid samt rester av träbebyggelse från 1600-talet. Även ett brandlager som tolkats härröra från år 1719 samt spår av återuppbyggnaden av Norrtälje kunde återfinnas. (Beronius 1987, Hallesjö 1997, Östmark 1984)

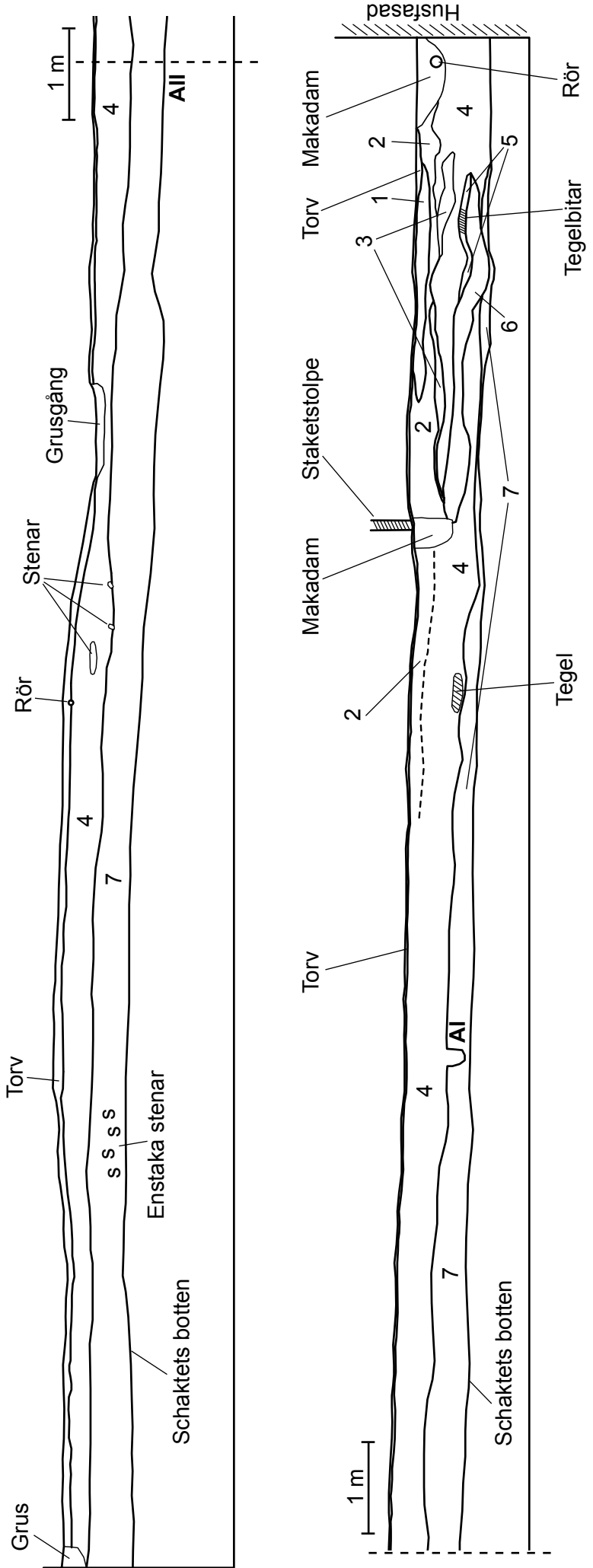
Målsättning och metod

Målsättningen med undersökningen var att dokumentera eventuella kulturlager och anläggningar inom det som förväntas vara Norrtäljes äldsta kvarter.

Undersökningen omfattade ett 47,5 m långt maskingrävt schakt i öst-västlig riktning rakt över fastigheten Faktoriet 2, samt i den västra delen av fastigheten Faktoriet 4. Schaktet grävdes till ett varierande djup av mellan 0,8 och 1m. Schaktprofilen handrensades och ritades, där lagren var störningsfria, till sin fulla längd. Se fig 4.

Lager	Beskrivning	Anm.
1	Ljusbrun sand med grusinblandning	Påfört
2	Moig mörkgrå mylla med sotinslag, gradvis mer lerinblandning åt V.	
3	Ljusbrun lera flammig av mörkgrå mylliga partier med sot. Inslag av smågrus och tegel.	
4	Moig mörkgrå lera med inslag av sot, tegel och sten.	
5	Ljusbrun sand med sot- och kolinslag samt tegelbitar.	
6	Mörkgrå lera bemängd med sot och kol.	
7	Ljust gråbrun lera	

Fig 4. Schaktprofil.

Resultat

Schaktets västra och östra delar startade invid väggar till fastigheter på Faktoriet 2 och 4 varför vissa störningar i form av dränering kunde iakttagas i schaktets ändar. Från väster och srax över 40 meter av schaktets längd mot öster var lagren i stort sett oförändrade och bestående av ett tunt torvtäcke över ett lager av mörkgrå moig lera med inslag av sot, tegel och mindre stenar. Därunder ett orört lager av ljus gråbrun lera. I schaktets östra delar övergick den mörkgråa moiga leran gradvis till att överlagras av ett gråbrunt sotigt lager bestående av moig mylla. Här framkom även ett parti med mörkgrå lera bemängt med sot och kol. Längt i öster grävdes inte lagren i botten.

I schaktets mittområde återfanns i profilen en nedgrävning på kring 0,2 m bredd och 0,2 m djup (A1). I mittenområdet återfanns också en anläggning (A2) i schaktets botten bestående av en nedgrävning, 1,2 x 0,3 m stor, fylld med sten, obrända och brända ben av svin och nöt, samt keramik och kritpipefragment. Anläggningen var ej helt framschaktad. Läget för anläggningarna har markerats i plan.

Fynden från schaktets övriga delar rör sig om enstaka bitar av ben, glas, järnföremål, en slaggsålla, yngre rödgods samt ett kritpipefragment (Bilaga 2).

Inga fynd har tillvaratagits.

Diskussion och tolkning

Lagren som framkom på vad som idag är Roslagsmuseets gård var till största delen enhetliga och bestod av ett kulturlager som möjligen kan utgöra rester av branden 1719. Området bestod även på 1600-talet av en kringbyggd yta tydligt synlig på de kopior av historiska kartor som idag visas på Roslagsmuseet. De arkeologiska resultaten är i detta fall samstämmiga med kartmaterialet. I öster blev lagerföljden mer komplex och uppvisade även mer recenta störningar.

Det sot och kolbemängda lagret i östra schaktdelen skulle kunna härröra från ett kollager som enligt muntlig uppgift från Roslagsmuseet skulle legat på området och finns upptaget på 1804 års karta. Detta kollager finns inte på den karta som visar Norrrälje stad under 1700-talet (Hallesjö 1997:7). Ej heller på tidigare kartmaterial. Det finns också en möjlighet att det kolbemängda lagret härrör från branden 1719.

Den nedgrävning som framkom i schaktets botten tolkas som en sopgrop med bland annat slaktavfall, av allt att döma från 16-1700 talet.

Övriga fynd är vanligt förekommande under 16-1700-talen. Järnföremålen inklusive slaggsållan kan med stor sannolikhet härröra från verksamheten inom gevärsfaktoriet.

Referenser

- Berónius, L. 1987. *Schaktövervakning Hantverkaregatan-Danskes gränd, Zetterströmska parken, Norrtälje kommun, Uppland*. Riksantikvarieämbetet UV- Stockholm, otryckt rapport.
- Cederström, B. 1982. *Bevarandeprogram för Norrtälje stadskärna*. Norrtälje
- Hallesjö, M. 1997. *Bebyggelseämningar från 1600-talet i Zettersténska parken*. RAÄ UV Stockholm Rapport 1997:27, Stockholm
- Lijnsing, P. M. 1968. *Norrtälje och dess ortnamn*. Norrtälje
- Östmark, K. 1984. *Rapport över antikvarisk kontroll i kv Faktoret, Norrtälje stad och kommun, Uppland*. Riksantikvarieämbetet UV- Stockholm, otryckt rapport.

Administrativa uppgifter

Stockholms läns museum dnr.	2006:150
Lst diariernr:	431-06-85749
Landskap:	Uppland
Kommun:	Norrtälje
Socken:	Norrtälje
Ekonomiska kartan:	11J 6C Norrtälje och 11J 5C Frötuna
Belägenhet:	x 6630076 y 1662599
Förundersökningsperiod:	14-15 november 2006-11-15
Arkeologisk personal:	Lars Andersson (projektansvarig), Marika Hanson

Bilaga 1. Anläggningar

Anl nr	Beskrivning	Anm.
1	Nedgrävning synlig i profil. 0,2 m bred, 0,2 m djup. Fyllning som lager 4.	Möjligt stolphål.
2	Nedgrävning synlig i schaktets botten. 0,3 x 1,2 m stor fylld med stenar 0,05-0,15 m stora samt brända och obrända ben av nöt och svin. Fynd av kritpipefragment samt yngre rödgods.	Ej helt framtagen.

Bilaga 2. Fynd

Lösfynd i samband med schaktning

Beskrivning	Antal	Anm.
Yngre rödgods	4	mindre skärvor
Obrända ben	1	
Kritpipefragment, skaft	1	
Glas	3	mindre skärvor
Slagg, skålla	1	
Järnföremål; 1 plåt, 1 järnklump, 2 övriga järnföremål	4	

Anl 2

Beskrivning	Antal	Anm.
Yngre rödgods	1	mindre skärva
Kritpipefragment, skaft	1	
Brända ben	3	
Obrända ben, slaktavfall från svin och nöt.	20	